

УДК: 82 34:159.9 (575.2) (04)

Мукасов Мураталы

*филология илимдеринин кандидаты
Ч.Айтматов атындагы Адабият институту*

ЖЕҢИЖОКТУН ЛИРИКАЛЫК ЫРЛАРЫ

Мукасов Муратали

кандидат филологических наук, Институт литературы им. Ч. Айтматова

ЛИРИЧЕСКИЕ ПЕСНИ ЖЕҢИЖОКА

Mukasov Murataly

*candidate of philological sciences,
Named after Ch. Aitmatov Institute of Literature*

ZHENIZHOK'S LYRICAL SONGS

Аннотация. Бул макалада ак таңдай акын Жеңижоктун айтыш ырларынан сырткары анын философиялык, лирикалык багыттагы “Дүнүйө”, “Накыл”, “Айт, айт десе”, “Аккан суу”, “Жалгыз тал”, “Балам жок”, “Көксулуу” сыяктуу ырлары талдоого алынып, акындын турмушка, өмүргө, жаратылышка болгон көз караштарынын орчундуулугу, масштабдуулугу аныкталат. Ошондой эле Жеңижоктун ыр куруу техникасын мыкты өздөштүргөн, көркөм сөздүн чебери экендиги да ишенимдүү белгиленет.

Негизги сөздөр: фольклор, поэма, легенда, рифма, ретив, аллитерация, акын, жаратылыш, лирика.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу составительных, философско-лирических песен акына Жеңижока, как “Дүнүйө”, “Накыл”, “Айт, айт десе”, “Аккан суу”, “Жалгыз тал”, “Балам жок”, “Көксулуу”. В ней дается высокая оценка весомым, масштабным взглядам поэта на жизнь, обыденность природу. Также в статье даны убедительный выводы о высокой технике стихосложный поэта, как мастера художественного слова.

Ключевые слова: фольклор, поэма, легенда, рифма, ретиф, аллитерация, акын, природа, лирика.

Annotation. In this article, in addition to works related to the “Aitysh” genre, philosophical and lyrical aspects of such works as “Dunuyo”, “Nakyl”, “Ait, ait dese”, “Akkan suu”, “Zhalgyz tal”, “Balam jok”, and “Koksuluu” are analyzed, and akyn’s views on life are also considered fate and nature, proving the weight and scale of his views. In his work, akyn Zhenizhok mastered the technique of writing poetic lines at a high level, convincingly emphasizing his skill in artistic word writing.

Keywords: folklore, poem, legend, rhyme, rediff, alliteration, akyn, nature, lirics.

Акындардын чыгармачылык дараметтерине баа берүүдө алардын жекече, өзүлөрүнө гана мүнөздүү болгон касиеттерин эстен чыгарбаганыбыз оң. Айталы, Ысмайыл куйкум сөздү куюлуштуруп ырдоо жагынан устат болсо, Осмонкул «ак жаандай» себелеп, кандай көрүнүш, окуя болсо ыр түрмөгүнө салып төгүп ырдап кете берген. Комузга тил киргизе чертип, айтышкан акындарына алдырбаган Арстанбекте куудулдук өнөр болгон эмес. «Ныязаалыга комуз чертүү жагынан, Жеңижокко ырдоо жагынан жетишкыйын» – деп, Токтогул адилеттүүлүк менен мойнуна алуучу экен. Адам баласынын акыл-эси, дүйнө таануусу, кыял-жоругу ар

башка болгондой эле, акындар да талант дараметине, шык өзгөчөлүгүнө жараша миң кырдуу, миң сырдуу келишет. Аудиторияга, көңүл маанайына, айтышып же өзү жеке ырдап жаткан учурдагы жагдай-шартка байланыштуу чыгармалары чыйрак же солгун чыгып калган учурлар да болот. Андыктан көп сапар акындын чыгармаларын уккан, аны баамдап баалаган элдин сынынан өткөн калыс сын-баа жок. Акындардын көзү өткөндөн кийин деле артында айтылып калган аңыз-уламыштардын, уу-дуу кептердин аларга баа берүүдөгү мааниси жок эмес. «Жел жетпеген Жеңижок, айтышаарга теңи жок», «Кара жаак Калмырза», «Тоо

булбулу Токтогул» деген сыпаттоолор – жөн эле ички аллитерациялык уйкаштыкка карата айтыла калган кооз ыр саптары эмес, калайык тарабынан калыстык менен берилген таасын баалар.

«Совет доору акындарды рамкага салып, эркин ырдатпай салды, чектеп койду» деген пикир – бир беткей, калпыс айтылган пикир. Осмонкул, Калык, Алымкул, Ысмайыл сыяктуу акындар туурасында мындай ой айтууга болбойт. Мисалы Калык ырчыны алалы. Калыкты Калык кылган Совет доору (сөз саясаттан тышкары, акындар чыгармасы туурасында баратат). Анын чыгармачылыгынын өсүшү үчүн ыңгайлуу шартты Совет доору түзүп берди. Өз доорунун шарына, саясатына карата ошол мезгилдин ырын ырдоо акындарга тагылган күнөө болсо, андай күнөө акыйкатсыз. Мына ушундай туура эмес баага туш болгон, Совет доорунун саясатына үндөшпөгөн айрым бир ырлары үчүн жалпы чыгармасы, көркөм дүйнөсү, рух дөөлөттөрү басмырланган Арстанбек, Калыгул, Жеңижок, Калмырза, Казыбек, Молдо Багыш сыяктуулар боюнча кеп башка. Алардын чыгармаларына илимий позициядан туруп, фольклордук чыгармалардын табиятына ылайык мамиле кылынбай, оригиналдуулугунан көп алыстай электе «ысуулай» кагаз бетине түшүрүлбөй калды. Азыноолак чогултулган материалдар «Атайын фондунун» темир сандыгына сакталып, эшигине чоң кулпу салынды... Алардын чыгармаларын жыйноого кош көңүл мамиле жасалып, изилдөө иштери да колго алынбай келди. Совет доорунун идеологиялык кысымы туурасындагы сынды дал ушул «күнөөсүз күнөөлүлөрдүн» чыгармаларынын тагдырына байланыштыра айтсак орундуу болчудай. Жогоруда айтылгандай татаал тагдырлуу чыгармаларды жараткан, эл эсинде күнү бүгүн да унутулбай ырлары айтылып жүргөн залкарлардын бири – Жеңижок.

Акындын чыгармачылыгы туурасында фольклордук, тилдик, философиялык багыттары боюнча изилдөө иштерин жүргүзүү жаңыдан колго алына баштады. Келечекте анын чыгармалары терең изилденип, өз баасын алаарына шек жок. Адабий сынчы Аман Токтогулов белгилегендей: «Жеңижок тарбиялык мааниси терең, уккан элдин акылына уюй турган кептерди санаттап айткан чоң нускоочу акын, калк алдына чыга келгенде эч кимден жеңилбеген айтыштын устаты, «Манас», «Семетей», «Эр Төштүк», «Кожожаш» өңдүү элдик эпосторду күндөп-түндөп

айткан жомокчу, чү деген жерден оозунан ыр куюлган төкмө, өз заманынын окуй билген, жаза билген билимдүү, түшүнүктүү адамы болгон». Жеңижоктун чыгармачылык ой чабытында адам негизги орунду ээлейт. Балким, ушул себептен акындын кыйла ырлары жаратылыш, адамдын андагы орду, адам жана анын тагдыры сыяктуу түшүнүктөрдү өзүнө камтыйт. Жеңижок «дүйнө», «адам», «тагдыр» жөнүндө ырдаганда дүйнөдө жүрүп жаткан кубулуштар менен айкалыштыра ырдап, адам тагдыры коомдогу анын ордуна жараша боло турганы жөнүндөгү ойлорду айтат. Акындын ою боюнча тагдыр – реалдуу шарттар менен себептерден келип чыккан адамдын жөнөкөй турмуш жолун камтыйт:

Өмүрү бүтпөйт тирилик,
Өлгөндөр келбейт тирилип.
Жаралган адам эмгектен
Жарыша иштеп түрүнүп.

Акындын бир катар ырларында адам баласынын жашоо курагы, ажырым алганда балалык, өспүрүм, улан, жаштык, орто жаш, карылык сыяктууларга диалектикалык сүрөттөр берилип, ар бир курактын мүнөздөмөсү кеңири чагылдырылат. Жеңижок адамдын ар бир курагы, анын ошол кездеги жүрүм-туруму, иштери, айлана-чөйрөгө болгон мамилеси анын акыл-эсине, дүйнө таануусуна ж. б. байланыштуу болорун ачык, элестүү сүрөттөйт. Ушундан улам, акындын ырларынан жаштарга турмуштан туруктуулук менен үйрөнүүгө, турмуштук тажрыйбалардан акыл топтогон аксакалдардан үлгү алууга кеңеш бергенин байкоого болот:

Атасына баласы,
Өбөк болот турбайбы.
Баласына атасы

Жөлөк болот турбайбы –деп, ата-бала туурасындагы мамилени ырдайт.

Жеңижок акын өз ырларын, атайын социалдык-саясий темага арнабаса да, чыгармаларынан коомдук көрүнүш, социалдык топтор, алардын ортосундагы карым-катнаш байланыштар жөнүндө учкай болсо да сөз кылынат. Ажырым алганда коомдогу социалдык топтордун бири-бирине болгон мамилеси, алардын көздөгөн максаты, коомдогу ээлеген орду жөнүндө кыйла ой жүгүртөт.

Философиялык ой толгоолорго жыш санаттарынын кайсынысын албайлы акындын чеберчилиги көрүнүп турат:

Бул дүйнөдө ким калат?
Жылдызы бар түн калат.
Жарык берген күн калат,
Кандар өтөт, калк калат.

Ушул сыяктуу мазмунда ырдаган акын-

дар туурасында академик Азиз Салиев: «... көчмөн калктарда философиялык теориялар түзүлө албаса да, жалпылоо багытында ой жүгүртүүлөр эч качан өксүбөй, ооз жүзүндө толук улантылып келе берген. Андай адамдар акылмандар, улукмандар, даанышмандар делип аталышкан. Кыргыз элибизде ушундай адамдардын далайы тек гана сөзмөрлөр, чечендер болуп келишсе, далайы ыр чыгармачылыгын колуна алган акындардын катарына өтүшкөн. Ошол ойчулдар Чыгыштын жана Батыштын маданияттуу өлкөлөрүндөгү жалпылоо теорияларын түзүшкөн философтордун деңгээлине көтөрүлө албаганы менен, өз даражаларына жараша казналарын калтырып кетишкен»¹ – деген эң туура пикирин айтат.

Токтогул элдик поэзиянын дээрлик бардык жанрларында ырдап, куудулдук, комузчулук өнөрлөрдү да ийине келтире өздөштүргөн болсо, Барпы философиялык маанидеги ырларынан башка да махабат темасын жерине жеткире ырдаган тубаса лирик акын. Ушул эки залкардан Жеңижокту өзгөчөлөп турган касиети – анын айтыштарынан жана жаратылыш, өмүр, өлүм, карылык ж. б. туурасындагы философиялык ой толгоолорунун тереңдигинен көрүүгө болот. Акындын «Айт, айт десе», «Дүнүйө», «Турбайбы», «Санат», «Насыят», «Терме», «Накыл кеп», «Үлгү ырлар», «Жаман уул, жакшы уул», «Замана», «Үй бүлө», «Акын болсоң», «Дан кайда да мал кайда?» аттуу ырлары адамдарга жол көрсөтүүчү моралдык, нравалык багыттагы дидактикалык мааниде айтылган. Акындын акылы канча терең, дүйнө таануусу канчалык масштабдуу болсо, ал ырдаган ырлар да ошончолук кундуу, ошончолук баалуу болуп, тарбиялык таасири күчтүү чыгат. Терең ой, бийик идеялар акындын тубаса талантынан жаралган чеберчилиги көркөмдөөсү менен ширелишпесе, ал курулай акыл үйрөтүүчүлүккө алып келип, эстетикалык маанисин, таасирдүүлүгүн жоготот. Канчалык жакшы ой болсо да элге жетиши күмөндүү болуп калат.

Акындын чыгармаларына баштан аяк көз жүгүртсөк, мейли көркөмдүгү, мейли идеясы жагынан болсун солгун ырларды табуу кыйын. Бул ойду бекемдеш үчүн, анын чыгармаларындагы санат, насыят маанисиндеги ырларынын колго тийгенинен мисал келтире берсек болот. Алсак:

Өткөнүн көрчү, дүйнөнүн.
Артынан жоо куугансып,
Көчкөнүн көрчү, дүйнөнүн.
Бир жалбырттап, бир жерде,

Өчкөнүн көрчү, дүйнөнүн!
Кирген суудай шаркырап,
Акканын көрчү, дүйнөнүн.
(«Дүнүйө» – биринчи түрү)
Ай айланып асмандан,
Каттаганын карачы.
Бир орунда тынч алып,
Жатпаганын карачы.
«Саманчынын жолу» дейт,
Бүт жылдыздар чачырап
Батпаганын карачы!
(«Дүнүйө» – экинчи түрү)
Боло турган жигитте,
Намыс менен ар болот.
Атадан каргыш алгандар,
Акыры барып кар болот.
Өрдөк учса – кас калбайт,
Жакшы адамдын белгиси,
Ортодон ушак сөз өтсө,
Билмексен болуп эске албайт.
(«Накыл»)
Карагер атты булкунткан,
Карчытта казы, май болот.
Кыз он сегиз жашында,
Кыраңдан чыккан Ай болот.
Ак ниеттүү адамдын
Айткан сөзү шар болот.
Көпкө ыраазы болбогон
Азга жетпей зар болот.
(«Үлгү ырлар»)

Акындын санат-насыят, терме ырларынын мазмунунда чоң кичине дебей бардыгы тарбия ала турган, таасири күчтүү, уксаң да, окусаң да эстетикалык ырахат берип турган кандайдыр бир магиялык керемет күч бар. Жогоруда келтирилген ыр жолдорунан эле, акындын кандай чеберчиликте, эркин жана мазмундуу ыр токуй алаарын баамдасак болот. Жогоруда биз сөз кылган ырларындагы саптар бири-бирине куюлушуп түшүп, адамзаттагы жашоону, тазалыкты, ыймандуулукту, жер-сууну сүйүүнү, үй-бүлөдөгү ынтымакты даңазалайт.

Жеңижоктун «Айт, айт десе» деген ыры да санат, терме формасында айтылган. Бул темада Барпы да ырдаган. Ал ушул ырдын мазмунун дагы тереңдетип, ага социалдык, саясий жүк артып, жетээр жерине жеткире ырдап салган. Жеңижок өзүнө жана өзгө акындарга кандай жана эмнелерди ырдоо керектиги туурасында программалык багыт берүүчү, көркөм концепциясын сунуштайт:

Таттуу болгон өмүрдү айт,
Өзгөрүлгөн көңүлдү айт,
Мергенчинин көзүн айт,
Карыянын сөзүн айт.
Акын болсоң төгүп айт,

Ак, караны ылгап айт.
 Жүрөк менен жыргап айт,
 Эмгекчини мактап айт.
 Жатып ичер, бузукту,
 Какшык менен кактап айт.
 Арамзаны кордоп айт,
 Ак болоттун бөркүн айт,
 Ала-Тоонун көркүн айт.
 Ач албарстын курчун айт,
 Ата-бабаң журтун айт.²

Адам жаратылыш менен ар дайым карым-катышта болуп, ал тартуулаган байлыкты көздүн карегиндей сактоосу зарыл маселе экендиги кечээ жакында эле чыга калган маселе эмес. Бул проблема тээ атамзамандан бери эле, прогрессивдүү ой жүгүрткөн акылмандардын, акындардын тынчын алып, сарсанаага салып келген. Адамдардын табият тартуулаган кунсуз байлыкты сарамжалдуулук менен пайдаланып, ага этияттык менен мамиле кылышы туурасындагы чакырык адамзат коомунун тээ байыркы, Кожожаш мерген жашаган доордон бери эле күн тартибинен алына элек. Жаратылышка караөзгөйлүк, мыкаачылык менен мамиле кылып, аны талап тоноп кордоо – эртедир-кечтир адамдардын өзүлөрүнө кайрылып тие турган чоң кырсык. Экологияны ар кандай коогалардан сактоо аракетинде, акылман акын катары Жеңижок да четте калбай өз үнүн кошкон. Анын «Аккан суу», «Өскөн жер», «Жер соорусу Аксы экен», «Биздин жер», «Айтайын Аксы жеримди» аттуу ырларынын мазмуну ошол эл менен жердин ортосундагы байланышты чагылдырат. Мында акындар салттык түрдө ырдап келишкен өз ата мекени, анын кооздугу, байлыгы даңазаланат. «Аккан сууда» жеке эле суунун адам тиричилигиндеги мааниси ырдалбастан, анда терең философиялуу өтмө маанидеги ойлор да боюна сиңирилген чыгарма. Бул темага кезинде Токтогул, Тоголок Молдо, Барпы, Эшмамбет, Сулайман сыяктуу акындар да кайрылышкандыгы белгилүү. Ар бир талант дареметине, дүйнөгө болгон көз карашына, сезим-баамчылдыгына карата өз алдынча ырдашкан. Кээси терең философиялык ой толгоолорго ширеп, маани-мазмунун, көркөмдүк деңгээлин келиштире ырдаса, кээси «Аккан сууга» мүнөздүү болгон салттык ыр түзүлүштөрдү, калыптанып калган даяр трафареттик формулаларды кураштыра чүргөй салып тим болушкан. Жеңижок жогоруда аталган топ акындардын арасынан ой-чабыттарынын эркин жана масштабдуулугу, суу менен өмүрдүн, тазалыктын, дегеле адам турмушунун ар кыл жактарын ыгы менен

байланыштыра билгендиги жана аларды сөз берметтери менен шөкөттөп көркөм айта алгандыгы менен алардан кескин айырмаланып турат. Карыялардын айтымында ал «Аккан сууну» жети күнү катары менен айтып, анан бүтүрүүчү экен. «Мен бул сөздө эч апыртуу жок го деп ойлойм»³ – деп, Ч. Айтматов бекеринен жазбагандыр. «... кантсе да «Аккан сууну» көлөмү, көркөмдүгү, ой жүгүртүү объектиси жагынан өз мезгилинде Жеңижоктон өткөрө айткан акын болбосо керек»⁴ – деген, окумуштуу Б. Кебекованын оюн баалуу пикир катары белгилеп койгубуз келет. Аккан суунун пайда болушу – жаратылыштын, законченемдүү көрүнүшү катары бааланып, ал адам үчүн берилген ырыскы катары ырдалат. Ыр улам күчөп, суунун пайдасы, анын жер жүзүн кулпунтуп турган керемет касиеттери биринен сала бири терилип ырдалып, ырдын өзү да өзөндө күркүрөгөн агыны катуу сууга окшоп кетет:

Кууш жерге келгенде,
 Күркүрөгөн аккан суу.
 Үрөйүңдү учуруп,
 Үн сүрөгөн аккан суу.
 Барган сайын күч алып,
 Дүркүрөгөн аккан суу,
 Жайык жерге барганда
 Жаркыраган аккан суу
 Алды эңкейиш жар келсе,
 Аркыраган аккан суу.
 Кулагыңды тундуруп,
 Капчыгайды чуу кылып,
 Шаркыраган аккан суу.
 Корккон адам сүрүнөн,
 Калтыраган аккан суу⁵.

Ырдын көркөм структурасы – ушунчалык устаттык менен, кол тийгиз, Чыгыштын архитектуралык стилинде салынган шаңкайган кооз имаратындай элес калтырат. Жуп, жана ички аллитерациялык уйкаштыктар ырга ого бетер жарашык берип көркөмдүгүн арттырып турат. Адам менен жаратылыштын алакасы, өз жеринин «Мисир» экендиги, жаратылыш байлыгы, флорасы туурасында акын өзгөчө эргип, Аксыны эч бир жерге теңебей ырдайт. Ар бир адамдын, ар бир акындын антүүгө акысы бар.

Акындын татаал тагдырлуу өмүрүндөгү бактысыз балалыгы, өмүрлүк жары Көксулууну тарттырып ийип кайра алышы, баласыз болушу сыяктуу орчундуу окуялар анын чыгармаларында өз изин калтырбай койгон эмес. Акындын «Жалгыз тал», «Балам жок», «Көксулуу» аттуу ырлары анын жеке турмушу менен байланышкан арман мотивиндеги чыгармалар.

«Жалгыз тал» аттуу ырында акын Бакайыр деген жерде, ээн талаада өсүп турган жалгыз түп даракты көрүп, өз эли-жеринен алыска кубаланып, ызалуу, оорукчал болуп жүргөн 15 жаш курагындагы тагдырын жалгыз талга салыштырып, өтө жогорку поэтикалык ой менен, таасирлүү айтып берген. Акын жалгыз талга жан киргизип, аны менен кадимкидей, диалог куруп, сырдашат. Бул – байыркы адамдар али баёо «балалык» мезгилдеринде, дүйнөнү миф аркылуу кабылдап, «жандуу-жансыздар да адамдар сыяктуу өз ара түшүнүшөт» деген дүйнө таануунун илимге чейинки көз караштарынан келип чыккан түшүнүк. Мындай байыркы түшүнүктү, ойду өтмө мааниде ачып берүү үчүн айрым акындар ал түгүл азыркы жазуучулар да көркөм каражат катары пайдаланышууда. Бул ырды окумуштуу А. Абдыразаков Жеңижоктун чыгармачылыгындагы ойду берүүнүн жаңы формасы катары баалап: «Башка ырларынан айырмаланып, мында жаратылыштын бир бөлүкчөсүнө кайрылуу, башкача айтканда, диалог формасында түзүлгөн. Акындын чыгармачылык фантазиясынын күчү менен Бакайырда жалгыз тал жанданып, Жеңижок менен сүйлөшөт. Бирок бул сүйлөшүү жөн гана адам менен табияттын карым-катышын билдирбеген, адам турмушундагы карама-каршылыктарды, акындын жеке өзүнө таандык кайгы-муңун, санаркоолорун, өз учурундагы каардуу, теңчиликсиз заманга нааразычылыгын таамай чагылдырган. Демек, муну акындын ички монологу, турмуштагы карама-каршылыктарга, теңсиздикке карата берген баасы, протести деп түшүнүүгө болот»⁶ – деген жыйынтыгына алымча-кошумчанын зарылдыгы жок.

Баласыздык боюнча арман ырларынын бир да бирөө Жеңижоктукундай таасирдүү жүрөк эзээрлик деңгээлде ырдалган эмес.

Аргымак жалы кайрылса,
Тармал эмей эмине?
Артында бала калбаса,
Арман эмей эмине?
Кайрылышта мүрзөмдү,
Кайрылып барып ким көрөт,
Кайгырып жашын ким төгөт?
Бурулушта мүрзөмдү,
Бурулуп барып ким көрөт,
Буркурап жашын ким төгөт?
Ак куурайда муун жок,
Аркамада калган уул жок.
Көк куурайда муун жок,
Көтөрүп баккан уул жок⁷.

Акындын өмүрү өткөнчө жүрөгү тилинген, кабыргасын кайыштырган ушул бала-

сыздыкка байланыштуу арманы болгон. Бул арман акындын көөдөнүнө батпай, оозунан көк түтүн аралаша ыр болуп төгүлгөн. Азыркы кездин белдүү акыны Сүйүнбай Эралиев: «Жеңижок Казань шаарынан ырларын китеп кылып чыгарам деген ой менен бара жатып, жолдо бир үйгө кайрылып, түнөп кетмекчи болот. Эл чогулат. Ошондо «Балам жокту» ырдаптыр. Угуп олтургандардын көздөрүнөн жаш төгүлүп, шолоктоп ыйлап жиберишет. Кээси сыртка жүгүрүп чыгып, бакырып-бакырып бугун чыгара ыйлап алып кайра келип ырды угушкан экен» – деп эскерет. Ооба, жүрөгүндө сезими бар адам бул ырды окуганда, же укканда ошондой көрүнүш болгондугуна ишенет.

«Көксулуу» ырына кайрылаардын алдында, ага тиешеси бар бир лирикалык чегинүү жасасак:

Элдик макалдарда, аз да болсо, карама-каршы маанидегилери кездешет. Мисалы, «Эсептешкен дос болбойт», же «Эсептүү дос айрылбайт». Турмуш чындыгы экөөнү тең танбайт. Анысы да, мунусу да бирдей күчтө, бирдей даражада колдонула берет. Ушул сыяктуу, өткөн заманда кыргыз аялдарына карата да:

«Колунда жүрүп билинбейт,
Камчыдан ашкан курал жок.
Койнуңда жатып билинбейт,
Катыңдан өткөн душман жок».

же, «Аялдын акылы кыска, чачы узун», «Байтал чыгып байге албайт», «Тоок куш эмес, аял киши эмес», «Алтын баштуу аялдан, бака баштуу эр артык» – деген макалдар айтылса, ошол эле өткөн заманда аялды Ай, Күнгө чейин даңктаган эчендеген дастандар менен катар: «Аял жакшы, эр жакшы», «Аялдын согончогу тийген жердин астында бейиш бар», «Жакшы кыз жакадагы кундуз» ж. б. сыяктуу тигилерге карама-каршы мааниде айтылган макалдар да бар. Буларды айтып жатканыбыздын себеби – Жеңижоктун аялзатына карата болгон ызааты, бийик адамкерчилик менен байланышып, аларга акылмандарча, туруктуу эркектерче мамиле кылгандыгын белгилеп, жогоруда биз мисалга келтирген макалдардагы аялдарга болгон мамиленин контраст көрүнүшүнүн кийинки позициясында тургандыгын көрсөтүү.

Акын бой жетип, Көксулуу аттуу кызга ашык болот. Аты эле айтып тургандай Көксулуу ошол аймактан чыккан ажарлуу, сулуу кыз болгон экен.

Жарк этсең – күлкүң күмүш үн,
Жароокер кыздын күнүсүң.
Жалынга түшүп, күйүшүм,

Жалжалым айтчы ким үчүн?
 Жаныңдан асти чыккым жок
 Жандырып сүйүү үмүтүн.
 Көрүшкөн күнүм салтанат,
 Көркүндөн Ай, Күн жалтанат.
 Көркөмүң жанды көксөтүп
 Көмөкөйдөн бал тамат⁸.

Жаш Жеңижоктун көөдөнүн махабат ээлеп, Көксулууга көзү түшкөндөн тартып ырдаган «Көксулуу» ырын улам арбытып, улам кошумчалап айткан түрү бар.

Аргымак аттын басыгы,
 Аксыдан чыккан Көксулуу
 Ай тамак кыздын Асылы.
 Ашык бир болгон өзүңө
 Акындын кайсы жазыгы?
 Ар түркүн ойго көп салчу
 Ай пери кыздын назыбы⁹.

Акын Көксулуунун бардык асыл сапаттарын даңазалап, ага чын ашык болгондугун эл-журттан жашырмай ачык ырдап чыгат. «Көксулуу» ырынын текстинде «Алыска кеткен жеринен, Тартып алган Көксулуу» деген саптар кездешет. Туюк айтылган ыр жолдорунун ары жагында мындайча драма жатат: «Көксулууга көз арткандар көбөйүп, ал түгүл дегөөрсүгөн бирөө күчкө салып ага үйлөнүп алат. Айласы кеткен Жеңижок ичтен сызып, кейиште жүргөн кезинде Караван базарынан Нурмолдо акын менен айтышка чыгып аны жеңип кетет (жогоруда эскергенбиз). Бул кабарды Аксы аймагынын билерманы Сулайманкул датка угуп, Жеңижокту чакыртып алып, ырдатып көрөт. Бир эт бышым токтолбой ырдаган Жеңижок Сулайманкул даткага жагып калат да, аны ал өзүнүн айылы Авлетимге кошо ала кетет. Авлетимде бир жума ырдатып жүрөт. Даткага абдан жакканда ал Жеңижокко: «Бали! Жеңижок балам, каалаганыңды айт, алакандай Аксы ачсам алаканымда, жумсам уучумда, көз салган кызың болсо айт, калыңын төлөп үйлөнтүп коёюн» – дептир. Ошондо Жеңижок: «Аркыттык Көксулуу деген кыз

менен сөзүм бүтүшүп калды эле, ошол жерлик Артыкбай байлыгына салып, күч менен Көксулууну уулуна алып берип койду эле, ошо Көксулууну кайрып берсеңиз» – дегенде, Сулайманкул датка сөзүнө туруп, Көксулууну Жеңижокко кайра алып берет да, Артыкбайдын уулуна дагы бир байдын кызына калыңын төлөп үйлөнтүп койгон экен. Мына ушундай мүшкүл ишти акын эрдик менен көтөрүп, чыныгы махабатты баарынан бийик коюп, түбөлүгү түз, бактылуу келечек үчүн бардыгына чыдайт. Шору арылбаган акынды дагы бир күйүттүү тагдыр күтүп турду. Арзып алган Көксулуунун согончогу канабады. «Баа» деген баланын үнүн угууга зар болушуп экөө тең ичтеринен эзилишти. Бирок мындай оор кайгы да алардын үй-бүлөлүк очогун буза албады. «Балам жок» атуу ырында кайра аны аяп:

Алтындын жайы гүлбакта,
 Алган жарым Көксулуу,
 Айтып турам бул чакта
 Арманга батпа бул тапта –
 деп ага кайрат айтса, ошол эле ырынын бир жеринде:

Кошулган жарым Көксулуу,
 Килемди согуп түр кылдың,
 Кирген үйүң гүл кылдың.
 Кажары согуп түр кылдың,
 Кармаган үйүң гүл кылдың.
 Сандыкты жыйдың жүгүңө,
 Сарамжал кирди үйүңө.
 Беш кеште жыйдың жүгүңө,
 Береке кирди үйүңө¹⁰

деп, кайра анын көңүлүн жубатат. Мындай айкөлдүк – чыныгы арзууга туш болгон, чыныгы адамдын гана колунан келет.

Алымкан, Үкөй, Мөлмөл, Алмаш, Чолпон сыяктуу топ сулууларга жетип-жетпей «күйгөн» Токтогул, Боогачы, Барпы, Ырыспай, Жолболду сыяктуу махабат Мажнундарынын катарында, болгондо да сап башында Көксулуу менен Жеңижок да бар. Булар – бүтпөгөн махабат дастандарынын улуу жарчылары.

Адабияттар:

1. Мурас Салиев А. Баш сөз / түз. Абдылдаев М. – Фрунзе: “Кыргызстан”, 1990. 3-бет.
2. Жеңижок. – Фрунзе: “Кыргызстан”, 1982. 152–153-беттер.
3. Айтматов Ч. Баш сөз. – Китепте: Жеңижок. – Фрунзе: “Кыргызстан”, 1982. 4-бет.
4. Кебекова Б. Эсенаман. “Залкар акындар” сериясы. I том. – Бишкек: “Шам” басмасы, 1998. 285-бет.
5. Жеңижок “Залкар акындар” сериясы. II том. – Бишкек: “Шам”, 1999. 52-бет.
6. Абдыразаков А. Төкмөлүк жана көркөм чыгармачылык. – Бишкек, 1996. 40-бет.
7. Жеңижок Залкар акындар” сериясы. II том. – Бишкек: “Шам” басмасы, 1999. 82-бет.
8. Ошондо. 84-бет
9. Жеңижок. “Залкар акындар” сериясы. II том. – Бишкек, 1999. 18-бет.
10. Ошондо. 19–20-беттер.